

HEA

HELSINGIN YLIOPISTON
KOULUTUKSEN
ARVIOINTIKESKUS

HELSINGIN YLIOPISTO

KULTTUURI-, KATSOMUS- JA KIELTIETOINEN PERUSOPETUS

KUPERA -tutkimus- ja arviointiraportin tiivistelmä

Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoinen perusopetus KUPERA -hankkeessa on kartoitettu eri oppiaineiden oppimateriaalien kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuutta sekä toteutettu kysely opettajille ja rehtoreille. Tulosten pohjalta on laadittu suositukset kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuuden huomioimiseen opetuksessa. Tämä tiivistelmä pohjautuu Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoinen perusopetus KUPERA -tutkimus- ja arviointiraporttiin.

Arviointi- ja tutkimusraportin toimittajat: Marja Tamm, Anita Jantunen, Henri Satokangas ja Salla-Maaria Suuriniemi.

Arviointi- ja tutkimusraportin kirjoittajat: Marja Tamm, Anita Jantunen, Henri Satokangas, Salla-Maaria Suuriniemi, Pirjo Hiidenmaa, Risto Hotulainen, Arto Kallioniemi, Liisa Tainio, Maria Ahlholm, Salla Poulter, Eero Salmenkivi, Marjaana Kavonius, Saija Benjamin, Marja Laine, Kaarina Karasti, Esko Lindgren, Visajaani Salonen ja Karoliina Silokangas.

Tiivistelmän toimittajat: Marja Tamm, Anita Jantunen, Henri Satokangas, Salla-Maaria Suuriniemi, Kaarina Karasti

Taitto ja ulkoasu: Pia Mikkola
Valokuvat: Veikko Somerpuro

www.helsinki.fi/kupera

HYVÄ LUKIJA,

käsissäsi on tiivistelmä Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoinen perusopetus KUPERA -tutkimushankkeen raportista. Tutkimus lähti liikkeelle ajatuksesta, että kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuus ovat osa kaikkea opetusta ja oppimista ja ne tulisi huomioida kaikissa eri oppiaineissa ja oppimateriaaleissa. Tutkimusta tästä aiheesta on tehty Suomessa ja maailmalla jo pitkään, mutta perusopetuksen kokonaiskuvan tarkastelulle tässä ajassa on tästä huolimatta ollut selkeä tarve. Tutkimuksemme tavoitteena on ollut 1) selvittää kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuuden käsitteistöä koulutuksen kentällä, 2) analysoida oppikirjojen kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuutta ja 3) selvittää opettajien ja oppikirjojen tekijöiden näkemyksiä oppimateriaalien kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuudesta.

KUPERA-hankkeen arviointikehykset ja tutkimuspainopisteet on valittu sekä aiemman tutkimustiedon että keskeisten suomalaista perusopetusta ohjaavien asiakirjojen kuten Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (Opetushallitus, 2014) ja perusopetuslain (Perusopetuslaki 21.8.1998/628) perusteella. Tutkimuksessa on lähdetty rohkeasti liikkeelle laajalla oppikirja- ja kyselyaineisto-otannalla tunnustaen samalla valitsemiemme tutkimusmenetelmien rajalliset mahdollisuudet mennä syvemmälle kaikkiin eri näkökulmiin tai saada kiinni aivan kaikkea tärkeää. Tutkimuksen aikana muodostamamme kokonaiskuva kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuudesta oppimateriaaleissa tarjoaa kuitenkin lukuisia mahdollisuuksia kehittää perusopetusta ja sen materiaaleja sekä toisaalta syventää tutkimusta jatkossa tarkemmin niihin asioihin, jotka yhä kaipaavat huomiota yhdenvertaisuuden edistämisen tiellä.

Tutkimuksen pohjalta laadittujen suositusten keskeisenä tavoitteena on tukea kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisien opetuksen ja oppimateriaalien kehittämistä, tutkimista ja muokkaamista laajasti perusopetuksen eri oppiaineissa. Kutsumme Teidät mukaan matkalle kohti yhdenvertaisempaa ja kaikkia osallistavampaa perusopetusta.

Marja Tamm, Anita Jantunen, Henri Satokangas, Salla-Maaria Suuriniemi ja Kaarina Karasti

SISÄLLYS

PÄÄKIRJOITUS.....	3
SISÄLLYS.....	5
TUTKIMUSAINEISTO.....	7
KESKEISET KÄSITTEET.....	8
SUOSITUKSET OPETTAJILLE.....	9
Yleistä.....	9
Kulttuuritietoisuus.....	11
Katsomustietoisuus.....	15
Kielitietoisuus.....	17
SUOSITUKSET REHTOREILLE.....	21
SUOSITUKSET OPPIKIRJAILIJOILLE JA KUSTANTAJILLE.....	23

OPPIKIRJA-AINEISTOON SISÄLTYI

34 oppikirjaa

- 2., 6. ja 9. luokka
- äidinkieli ja kirjallisuus, uskonto, elämänkatsomustieto, maantieto, ympäristöoppi, yhteiskuntaoppi ja matematiikka

KYSELYTUTKIMUKSEEN OSALLISTUI

824 koulua

2864 opettajaa

819 rehtoria

14 oppikirjailijaa ja kustannustoimittajaa

KESKEISET KÄSITTEET

Kulttuuritietoisuus on yksilön minäkuvaan liittyvien moninaisuuksien tunnistamista sekä herkkyyttä tarkastella vähemmistöryhmiä ja valtasuhteita. Kulttuuritietoisuus ohjaa toimimaan moninaisessa maailmassa, ja auttaa paitsi tunnistamaan myös kohtaamaan haastavia tilanteita, kuten rasismia ja vihapuhetta.

Katsomustietoisuus on elämän katsomuksellisen ulottuvuuden ymmärtämistä. Katsomus tarkoittaa tapaa olla maailmassa ja kokea se. Katsomuksiin liittyvät erottamattomasti maailmankuva, arvot ja käsitys niin tiedollisista kuin toiminnallisistakin lähtökohdista. Siten katsomukset ovat ihmiselämässä perustavia, mutta ne ovat moninaisia ja niistä voi oikeutetusti olla eri mieltä. Tämä pätee niin yksilöllisiin kuin yhteisöllisesti jaettuihin katsomuksiin.

Kielitietoisuus on ymmärrystä monen kielen limittäisestä läsnäolosta, ihmisen kielellisistä oikeuksista, oman äidinkielen merkityksestä sekä kielen ja identiteetin suhteesta. Siihen kytkeytyy paitsi ymmärrys eri kielten kompleksisesta, vaihtelevasta ja tilanteisesta luonteesta myös tiedostumista kielenkäytön ja kielenkäyttäjien vallasta ja valinnoista, jotka kantavat mukanaan arvoja ja ideologioita.

SUOSITUKSET OPETTAJILLE

Yleistä

Kulttuuri, katsomus ja kieli ovat väistämättä läsnä koulun arjessa.

On hyvä tiedostaa kielen, katsomuksen, kulttuurin ja yhteiskunnan erottamattomuus. Tapamme kokea ja käsittää maailma sekä puhua siitä kietoutuvat yhteen jokapäiväisessä toiminnassamme, ja kieli, katsomus ja kulttuuri vaikuttavat toisiinsa. Omien kulttuuristen, katsomuksellisten ja kielellisten lähtökohtien tunnistaminen on hyvä lähtökohta kaikkeen opetukseen ja maailman moninaisuuden käsittelyyn. Oppilaiden lähtökohtien tunnistaminen näiden kolmen näkökulman avulla voi tukea opettajaa oppilaiden moninaisuuden kohtaamisessa. Oppilaita ei tule kuitenkaan kohdella vain joidenkin kulttuuristen, katsomuksellisten tai kielellisten ryhmien edustajina vaan yksilöinä. On huolehdittava, ettei kukaan tule ohitetuksi, loukatuksi tai kiusatuksi oman kulttuurinsa, katsomuksensa tai kielensä takia. On tärkeää, että koulussa arvostetaan kielellistä, kulttuurista ja katsomuksellista moninaisuutta, ja lapset ja nuoret saavat valmiuksia elää globalisoituvassa maailmassa.

Asioiden erilaisia esitystapoja lähestytään tavoitteellisina valintoina.

Opettaja voi oppituntikeskusteluissa pyrkiä tekemään oppilaille näkyviksi niitä valintoja, jotka kenties ovat vaikuttaneet siihen, että tietyt määritelmät, kategorisoinnit ja esitystavat ovat päätyneet oppimateriaaleihin. Opettajilla on mahdollisuus nostaa oppitunneilla esiin niitä tapoja, joilla asioita esitetään oppikirjoissa ja muussa oppimateriaalissa, ja keskustella oppilaiden kanssa siitä, mitä muita näkökulmia tai vaihtoehtoisia kategorioinnin tapoja voitaisiin löytää. Opettaja voi tukea oppilaiden ajattelun taitojen sekä heidän identiteettinsä kehittymistä esittelemällä ja tukemalla kriittisiä ja moninaisia näkökulmia kieleen, kulttuuriin ja katsomukseen liittyvien kategorioiden ja määritelmien suhteen. Opettajien kannattaa myös jo käyttöön otettavaa oppikirjasarjaa valitessaan kiinnittää huomiota siihen, millä tavalla oppikirjasarjoissa käsitellään kieleen, kulttuuriin ja katsomukseen liittyvää käsitteistöä ja sisältöjä.

Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuus ovat jokaisen opettajan pedagogisia perustaitoja.

Jokainen perusopetuksen opettaja on oppiaineesta riippumatta sekä kulttuuri-, katsomus- että kielitietoisuuden opetuksen ja oppimisen asiantuntija. Jokainen oppiaine nojautuu oman tieteenalansa kulttuuriseen ja kielelliseen taustaan, ja oppiaineisiin laaditut oppimateriaalit on tuotettu opetus- suunnitelmassa mainittujen tavoitteiden ja sisältöjen mukaan tukemaan lasten ja nuorten oppimista ja kasvua. Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuus on tärkeää kaikkien eri oppiaineiden opetusta, oppimista ja arviointia suunniteltaessa ja toteutettaessa. Opettajan pedagogisen osaamisen perustaitoihin tulisi sisältyä kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisuuden hyödyntäminen, ja tähän tulisi saada valmiuksia niin opettajan peruskoulutuksessa kuin täydennyskoulutuksessa uran eri vaiheissa.

SUOSITUKSET OPETTAJILLE

Kulttuuritietoisuus

Kulttuuri on osa koulun toimintaa ja opetusta.

Kulttuuri vaikuttaa ihmisen identiteettiin, kokemukseen itsestään ja käsityksiin maailmasta. Kulttuuritietoisuudessa on ennen kaikkea kyse kyvystä nähdä jokaisen ihmisen moninaisuus. Näennäisesti homogeeniset oppilasryhmät voivat olla sisäisesti loputtoman moninaisia, eikä kaikki moninaisuus näy ulospäin. Opettaja on itsekin monin tavoin moninainen ja kulttuuritietoisena osaa tunnistaa myös omat, samanaikaiset ja jopa ristiriitaiset, ryhmäjäsenyytensä. Opetustakin koskee normikriittisyys eli koulussa, yhteiskunnassa ja maailmassa vallitsevien normien ja etuoikeuksien tunnistaminen ja pohtiminen – yli oppiainerajojen. Opettaja käyttää opetuksessaan ajantasaisia oppimateriaaleja ja opetusmenetelmiä, jotka vastaavat nykikäsitystä (kulttuurisesta) moninaisuudesta sekä tekevät jokaisen oppilaan näkyväksi ja osalliseksi.

Opetuksessa tarkastellaan oppimateriaalin tarjoamia samastumiskohteita ja lukijaa koskevia oletuksia.

On hyvä huomioida ja tunnistaa erilaisia tekstiin kirjoitettuja muotteja, joihin lukijaa asetetaan. Luokassa voidaan keskustella oppimateriaalin esittämistä henkilöistä samastumiskohteina. Niin oppimateriaalin valinnassa kuin tekemisessä on hyvä olla tietoinen moninaisuudesta. Oppimateriaalien valinnassa ja omien oppimateriaalien laatimisessa tulisi huomioida, että niissä tarjotaan samastumismahdollisuuksia monenlaisille lukijoille, ei yritetä määrittää kenellekään identiteettiä ulkoapäin eikä luoda turhia me–he-asetelmia. Lisäksi opettaja voi keskustelun kautta pyrkiä purkamaan toiseuttavia asetelmia ja tarjoamaan oppilaille mahdollisuuksia ja tukea oman yksilöllisen identiteettinsä rakentamiseen.

Koulussa kunnioitetaan ja arvostetaan moninaisuutta.

Moninaisuuden kunnioittaminen ja ymmärtäminen ovat opetussuunnitelmiin kirjattuja ja siten opetusta velvoittavia tavoitteita. Suomi on moninainen ja oppilaat kasvavat moninaiseen maailmaan. Kun koulussa arvostetaan yksilöitä ja kulttuurisia ryhmiä ja oppilaita kasvatetaan kohtaamaan ihmisiä avoimesti ja myönteisesti, oppilaat saavat hyvät valmiudet elämään ja tulevaisuuteen globaalissa maailmassa.

Kulttuurin käsitteellä on monenlaisia käyttötapoja, joiden tunnistamiseen kulttuuritietoinen opetus ohjaa.

Kulttuurista ja eri kulttuureista puhutaan eri oppiaineissa ja tiedonaloilla, julkisessa keskustelussa ja mediassa monin eri tavoin. Abstrakti puhe kulttuurista voi olla oppilaan näkökulmasta myös epämääräistä ja hämäävää. Onkin hyvä opettaa oppilaita tunnistamaan kulttuurista puhumisen tapoja ja merkityksiä sekä niiden taustalla vaikuttavia oletuksia. Mitä kulttuurilla missäkin tilanteessa tarkalleen tarkoitetaan? Kenellä on valta vetää kulttuurien rajoja ja määritellä kulttuuri? Yhteisymmärrykseen ei ole muuta tietä kuin kommunikaatio ja merkitysten ja tulkintojen erittely.

TUTKIMUKSEN MUKAAN

Kulttuurin käsite on sitä määrittelevissä oppikirjojen jaksoissa laaja, siten että se käsittää kaiken, mitä ihmiset tekevät. Puhuttaessa kulttuureista ja annettaessa esimerkkejä eri kulttuureista ja kulttuuripiireistä ne kytkeytyvät usein Suomeen ja muihin maatieteellisiin alueisiin. Erilaiset nimetyt kulttuurit ja kulttuuripiirit saatetaan oppikirjoissa esittää maailmankartalle piirrettyinä selkeärajaisina alueina, jolloin ensinnäkin alueet näyttävät helposti sisäisesti homogeenisina ja toisaalta tullaan esittäneeksi monien kulttuuristen ryhmien kuuluvan kauas Suomesta. Toisaalta opettajien vastauksissa esiintyy näkemyksiä, joiden mukaan koulussa ei ole kulttuurista moninaisuutta, jos vaikkapa kaikki oppilaat ovat suomalaisia ja evankelisluterilaisen kirkon jäseniä. Jos kulttuuri nähdään laajassa merkityksessä, voidaan kulttuurin käsitteen avulla käsitellä laajasti ihmisten elämisen, ajattelun ja toiminnan tapoina. Eletystä kulttuurista annetaan oppikirjoissa esimerkkeinä vaikkapa juhlaperinteet, ruokailutavat ja taide. Oppikirjoissa esiintyy myös problematisoivia kulttuurin käsitteen käsittelytapoja, ja kulttuuritietoisuuden hyvä lähtökohta onkin pohtia, miten kulttuurin käsitteen avulla hahmotetaan inhimillistä todellisuutta ja käyttäytymistä.

Suomi ja suomalaisuus rakentuvat oppikirjoissa usein sisäryhmäksi, mutta suomalaisuutta lähestytään myös pohtien ja problematisoiden. Oppikirjallisuudessa voidaankin nähdä orastavia pyrkimyksiä inklusiivisen, laajan suomalaisten sisäryhmän rakentamiseen. Ihmisryhmien ja alueiden esitystapoja voidaan kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoisessa opetuksessa lähestyä kysymällä, mihin ne perustuvat ja mitä ne saavat aikaan – ja millä muilla tavoilla maailmaan voidaan piirtää rajoja ja ryhmiä.

Opettajille suunnatun kyselyn oppimateriaalien kulttuuritietoisuutta käsittelevässä osiossa opettajien vastaukset vaihtelivat oppimateriaaleihin kohdistuvasta kritiikistä yleiseen tyytyväisyyteen. Oppikirjojen sisältöjen välinen vaihtelu tuli vahvasti esille opettajien vastauksissa. Tätä vaihtelua toivat vastauksissaan esille erityisesti luokanopettajat. Vastajat kertoivat myös ristiriidasta koulun eletyn todellisuuden ja oppimateriaalien välillä. Osa vastaajista koki koulun olevan oppikirjojen esittämää moninaisempi, osa taas homogeenisempi. Monella vastaajalla oli kertomansa mukaan käytössä vanhentuneet oppikirjat. Opettajat toivat vastauksissaan esille monipuolisesti kulttuuriseen moninaisuuteen liittyviä opetusmenetelmiä ja käytänteitä ja ilmaisivat vastuullista asennetta kulttuuritietoista opetusta kohtaan.

KYSELYAINEISTOSTA POIMITTUA

”

Oppikirjat ovat menneet eteenpäin ja kuvissa näkyy erilaisia ihmisiä, erilaisista taustoista. Silti on paljon tehtävää ja paljon riippuu opettajan omasta innostuksesta ja ajattelutavoista.

”

Kielet olisivat otollisia aineita kulttuurisen moninaisuuden käsittelyyn, mutta tätä ei mielestäni ole käyttämässäni (kustantajan) materiaaleissa hyödynnetty.

”

Monikulttuurisuus on oppilaillemme sekä meille opettajille koulussamme arkipäivää. Materiaalit laahaavat tästä perässä. Tärkeintä on kuitenkin itse opetusmateriaalin laatu – –. Arvot saamme itsekin fiksattua kohdalleen oman suhtautumisen kautta ja fiksut oppilaamme osaavat jättää asioita omaan arvoonsa.

SUOSITUKSET OPETTAJILLE

Katsomustietoisuus

Katsomukset ovat osa oppilaan ja opettajan identiteettiä ja läsnä koulun arjessa.

Oppilaan katsomuksellinen kohtaaminen on osa opetusta ja kasvatusta, vaikka se ei suoraan liittyisi oman opettavan aineen tiedollisiin sisältöihin. Katsomukset kohtaavat kahdella kentällä, yksilöiden ja yhteisöjen tasolla. Opettaja osallistuu välttämättä yksilöllisiin kohtaamisiin. Kasvattaja tekee mahdolliseksi katsomuksista keskustelun. Katsomus saatetaan koulussa nähdä kapeasti uskonnon opetuksen tai kirkon kautta. Opetuksessa tulisi kuitenkin huomioida tuttujen institutionaalisten katsomusten ohella yksilön näkökulma ja identiteetti.

Koulussa on monia katsomuksia, ja koulu tukee katsomuksellisen moninaisuuden ymmärtämistä.

Opetuksessa ja oppimateriaalien käsittelyssä tulisi säilyttää avoin, joustava ja reflektiivinen suhtautuminen katsomuksiin. Tämä on yhteydessä katsomuksellisen moninaisuuden tuntemiseen ja ymmärtämiseen, ja ne tukevat oppilaan kasvua moninaiseen maailmaan sekä oman identiteetin rakentumista. Opetuksessa käytettävät ajantasaiset oppi- ja arviointimateriaalit vahvistavat tätä tavoitetta. Katsomukset liittyvät kaikkeen opetukseen. Katsomusten jättäminen huomioimatta on merkittävän ihmiselämän osa-alueen rajaamista koulun ja sen toiminnan ulkopuolelle.

Opettaja tunnistaa omat katsomukselliset lähtökohtansa ja ymmärtää niiden vaikutuksen kasvatuksessa ja opetuksessa.

Opettaja tiedostaa omat katsomukselliset lähtökohtansa ja niiden vaikutuksen kasvatukseen ja opetukseen riippumatta siitä, mitä oppiainetta hän opettaa. Opettaja tunnistaa oppilasryhmässä olevien oppilaiden erilaiset katsomukselliset lähtökohdat ja pyrkii huomioimaan ne yhdenvertaisesti. Ei ole kuitenkaan tarpeen olettaa mitään lapsen omasta sitoutumisesta ja sen henkilökohtaisesta merkityksellisyydestä, vaikka vanhemmat jotain katsomusta edustaisivatkin. Opettajalla on valta vuorovaikutuksen ja pedagogisten valintojen avulla mahdollistaa erilaisten katsomusten esilläoloa mutta myös rajata pois keskustelusta ihmisoikeuksia loukkaavat käsitykset.

Katsomuksia voidaan tarkastella samaan aikaan yhteisöllisesti jaettuina ja henkilökohtaisina.

Yhteisöllisesti jaetut, suhteellisen pysyvät katsomusjärjestelmät, kuten kirkkokunnat tai ismit, ovat usein helpoimmin tunnistettava näkökulma katsomuksiin. Niiden tunteminen onkin tukena oman identiteetin ja katsomuksen rakentamisessa. Samaan aikaan oppilaan oma henkilökohtainen, eletty ja koettu katsomus voi koostua eri katsomusjärjestelmien – esimerkiksi uskonnollisten, poliittisten tai elämäntapaan liittyvien – piirteistä ja käsityksistä. Oppilaille tulee olla kokemus, että omien henkilökohtaisten katsomusten tuominen esiin on sallittua. Tällöin se voi tukea oman ja myös muiden identiteetin ja katsomuksen rakentamista, katsomusdialogia ja muiden katsomuksista oppimista.

TUTKIMUKSEN MUKAAN

Katsomuksen käsite näkyy oppikirja-aineistossa ennen kaikkea lähikäsitteidensä elämänkatsomuksen ja maailmankatsomuksen sekä maailmankuvan kautta. Katsomuksen käsitteistöä lähestytään osassa aineistoa kohdaten sen ongelmallisuus ja mutkikkuus ja ohjaten pohtimaan sitä, osassa taas esittäen suhteet selkeinä ja ristiriidattomina, vaikka ristiriitoja ilmenee, kun vertaillaan käsitteille rakennettuja hierarkioita. Katsomus-käsitteen vaihtelevan määrittelyn takia tutkimuksessa on kartoitettu mainintojen tasolla oppikirjoissa mainitut uskonnolliset katsomukset sekä uskonnottomuus. Oppiaineista katsomukset ja niiden sisäinen moninaisuus ilmenivät voimakkaimmin odotuksenmukaisesti katsomusaineiden oppikirjoissa. Myös oppiaineen näkökulma näkyi katsomusmaininnoissa: äidinkielen oppikirjoissa käsiteltiin kristinuskoa suhteessa suomen kielen kehittymiseen; yhteiskuntaopin kirjoissa katsomuksia käsiteltiin yhteiskunnallisina ilmiöinä.

Opettajille suunnatun kyselyn katsomustietoisuutta käsittelevässä osiossa opettajat toivat esiin näkemystä siitä, ettei uskontojen ja katsomusten tarvitse olla esillä oppikirjoissa ja -materiaaleissa, ainakaan pelkästään myönteisenä asiana. Vastauksista nousee esiin varsin vahvana käsitys siitä, että katsomusten huomiointi ja käsittely kuuluvat yksinomaan katsomusaineisiin, eivätkä esimerkiksi ole osa luonnontieteellisten aineiden opetusta. Opettajat käsittävät katsomuksen eri tavoin. Seurauksena on ohipuhumista, kun samoilla nimityksillä puhutaan todellisuudessa eri asioista. Kyselyaineisto osoittaa tarpeen vahvistaa opettajien tietämystä ja ymmärrystä katsomuksen merkityksestä oman identiteetin rakentamisessa ja ihmisenä kasvamisessa.

SUOSITUKSET OPETTAJILLE

Kielitietoisuus

Kieli on osa kaikkea koulun toimintaa ja opetusta.

Kieli on läsnä koko kouluyhteisön kaikessa toiminnassa, ja kaikki koulun aikuiset toimivat kielellisinä malleina. Jokainen opettaja opettaa samalla oman oppiaineensa kieltä, ja jokaisen opettajan tulisikin arvostaa itseään kielen opettajana. Kielitietoisuus on opettajan työväline, jonka avulla hän voi tarkastella käyttämäänsä oppimateriaalia ja omaa toimintaansa kielen näkökulmasta. Koulussa ja opettajilla on jo käytössään paljon kielitietoisia toimintatapoja, mutta niistä voi tulla entistäkin tietoisemmaksi ja vahvistaa niitä läpäisevänä periaatteena kaikessa koulun toiminnassa.

Kieli on toimintaa.

Kieli on käytännössä toimintaa, *kieleilyä*. Kielenkäyttäjä hyödyntää kielellistä repertuaariaan, joka koostuu eri kielten, tiedonalojen ja tyylien ilmauksista. Kaikilla kielenkäyttäjillä on lupa kieleillä, luoda käsitteitä ja nimetä ilmiöitä. Merkitykset syntyvät ja vakiintuvat vuorovaikutuksessa ja yhteisön käytössä. Niinpä merkitysten tuottaminen ja vakiintuneiden merkitysten muuttaminen on aina yhteisön prosessi. Koska kieli on toimintaa, keskeinen kysymys on, kenellä on toimijuus. Oppilaita tulee kannustaa kielellisiksi toimijoiksi, jotka käyttävät repertuaariaan eri tilanteissa toimiessaan.

Kouluyhteisöt ovat monikielisiä.

Oppilaat käyttävät oppimisen, ajattelun, puhumisen ja kirjoittamisen apuna kaikkia kieliä, joita he osaavat. Monet kielet ovat siten väistämättä läsnä oppitunnilla. Opettaja voi valjastaa monet kielet oppimisen ja maailman ymmärtämisen voimavaraksi tai jättää kielelliset resurssit hyödyntämättä. Opettajan toiminnalla on suuri vaikutus siihen, kokeeko oppilas, että hänen osaamillaan eri kielillä on merkitystä myös koulussa. Tämä kokemus taas on suoraan yhteydessä oppilaan tuntemukseen siitä, onko hänen (kieli-)identiteettinsä tärkeä ja arvokas. Vaikka koulussa ei olisi monikielisiä oppilaita, koulun tehtävä on valmistaa kaikkia oppilaita toimimaan monikielisessä maailmassa. Jos oppija altistuu kouluaikana monille kielille ja harjaantuu käsittelemään monikielisyyttä, hän saa koulusta hyvät eväät monikieliseen maailmaan. Oppilaille tulisi antaa tilaisuuksia monien kielten käyttämiseen oppimisen tukena eri oppiaineissa. Tämä voidaan tehdä yksinkertaisilla muutoksilla jo käytössä oleviin tehtävätyyppeihin, kuten tekemällä monikielisiä käsittekarttoja oppituntien aiheista.

Koulussa harjaannutaan kielenkäytön tapoihin eri tiedonaloilla ja eri tilanteissa.

Koulussa tullaan tietoisiksi kielen vaihtelusta asiayhteyden ja tavoitteen mukaan. Tiedonalojen kielet tiedostava opetus kiinnittää huomiota paitsi erikoisalan käsitteisiin, myös ajattelun ja toiminnan kielentämiseen sekä tehtävänantoihin. Opettaja voi käyttää käsitteiden ymmärrettäväksi tekemiseen monia kieliä, kuvia, puhekieltä ja muita resursseja. Käsitteiden selvittäminen on kaikkien alojen opettajien perustyötä. Eri tiedonalojen kielten hallinta avaa osallisuuden eri alojen keskusteluun ja yhteiskunnassa toimimiseen. Yhteiskunnallinen osallisuus edellyttää eri diskurssien – tekstilajien ja puhumisen tapojen – tuntemusta. Lisäksi kriittinen kielitietoisuus ohjaa tarkastelemaan kielellisiä valintoja ja huomaamaan ilmaisutapojen vaihtoehtoisuuden: millä muulla tavalla asian voisi pukea sanoiksi, ja miksi se on ilmaisu sillä tavalla kuin on? Oppikirja- ja muiden tekstien tarkka lukeminen yhdessä on mielekästä. Lukemista voi ajatella opetusmenetelmänä, ja oppikirjatekstin kanssa työskentelyyn kannattaa varata aikaa.

Kaikilla tulisi olla tasavertainen pääsy oppimisen kieliin.

Kieli on keskeinen osa oppimisen tasa-arvoisuutta ja saavutettavuutta sekä osallisuutta. Koulussa käytetyn kielen tulisi olla sellaista, että sen kautta kaikkien oppilaiden on mahdollista ymmärtää opetuksen keskeiset sisällöt sekä ilmaista itseään. Kielelliselle tuelle ja esimerkiksi selkokielen käytölle on tarvetta. Selkokielellä on paikkansa esimerkiksi silloin, kun opetuksessa on mukana vastasaapuneita eli alle neljä vuotta sitten maahan tulleita oppilaita, joille koulukieli on uusi kieli. Sen käyttö tukee myös muiden oppilaiden oppimista. Selkokieli ei kuitenkaan voi olla ainoa läsnä oleva kielimuoto luokassa – tarvitaan esimerkkejä rikkaasta ja monimuotoisesta kielestä.

TUTKIMUKSEN MUKAAN

Kielen käsitteen kohdalla ilmeni, ettei sitä juuri oppimateriaaleissa määritellä erikseen. Kieltä ilmiönä tarkastellaan oppiaineesta ja teemasta riippuen oppikirjojen sisällä eri näkökulmista, kuten esimerkiksi kielen tehtävien tai kieli- taidon näkökulmasta. Oppikirja-aineiston kielimaisema heijastaa monella tavalla suomalaisen yhteiskunnan kielimaisemaa. Suomen vähemmistökieliä näkyy ennen kaikkea osioissa, joissa vähemmistöt ja monikielisyys on asetettu teemaksi. Etenkin uudet maahanmuuttajakielet ovat verrattain näkymättömiä. Oppikirja-aineistossa oppilaiden monikielisyttä hyödyntäviä tehtäviä on varsin vähän, ja opettajan harteille jää soveltaa tehtäviä kohtaamaan monikielisen luokan tarpeet. Lisäksi kieli-identiteetin tarkasteluun liittyviä oppikirjatekstejä ja -tehtäviä saattaa leimata yksikielisyysoletus, jossa oppikirjojen oletettu lukija on yksikielinen suomen kielen natiivipuhuja.

Kriittinen kielitietoisuus ohjaa tarkastelemaan todellisuutta jäsentäviä puhumisen tapoja. Tiedonalojen kielelliset käytänteet ovat vakiintuneet kuvaamaan maailmaa tietyillä tavoilla, joiden tunnistaminen auttaa kytkemään puhettavat tiettyyn näkökulmaan ja siten huomaamaan muut näkökulmat. Samaten arkikielessä puhutaan asioista vakiintunein käsittein, jotka pohjautuvat eri näkö- kulmiin ja tiedonaloihin. KUPERA-aineiston oppikirjatekstien ja opettajakyselyn vastausten analyysi osoittaa, että esimerkiksi kulttuurin, katsomuksen ja kielen käsitteisiin liittyy epämääräisyyttä ja niitä määritellään ja käytetään hyvin vaihtelevilla tavoilla.

Opettajakyselyn tulokset osoittavat, että opettajien näkemysten mukaan kielitietoisuus koskee edelleen lähinnä vain kieliaineita. Lisäksi kielitietoisuuden kysymykset koettiin vastausten perusteella olennaisiksi vain lähinnä sellaisissa kouluissa, joissa on paljon oppilaita, joiden äidinkieli ei ole koulun opetuskieli. Vastaukset osoittavat, että suurin osa opettajista käsittää kielitietoisuuden selvästi opetussuunnitelmassa ja tutkimuskirjallisuudessa käytettyä kieli- tietoisuuden määritelmää kapeammin. On siis syytä edelleen pyrkiä kirkastamaan kielitietoisuuden merkityksiä koulutuksen kentällä. Kieli- tietoisuuden osalta moni vastaaja koki, että ainoa keino saada kielitietoista materiaalia oli tehdä sitä itse. Tästä nousee selkeä toive ja haaste oppi- materiaalien tekijöille. Oppikirjoihin ja niiden oheistuotteisiin tarvittaisiin lisää sellaista materiaalia, joka tukee jokaisen opettajan kielitietoista pedagogiikkaa.

KYSELYAINEISTOSTA POIMITTUA

”

– – Moninaisuutta ja sen arvostamista pyritään tuomaan esiin muun muassa oppilaiden lukemassa kaunokirjallisuudessa ja muissa oppitunneilla esiin tuotavissa mediateksteissä.

”

Keskimäärin (yläkoulun kirjasarjassa) näkyvät eri kulttuuri- ja kielitaustat sekä seksuaalinen moninaisuus aika hyvin. Koulun arki ei lainkaan yhtä hyvin huomioi tätä moninaisuutta.

”

Alkuopetuksessa erilaisuutta ja erilaisia taustoja käsitellään oppimateriaaleissa, esim. äidinkielessä, yleensä eri eläinlajien kautta. Tämä ei välttämättä edistä oman taustan tuntemisessa.

SUOSITUKSET REHTOREILLE

Koulussa huolehditaan opettajien ja koulunkäynninohjaajien osaamisen ajantasaisuudesta sekä olemassa olevan osaamisen hyödyntämisestä.

Opettajien ja muun henkilöstön tietojen ja taitojen ajantasaisuudesta huolehditaan. Opettajat tuntevat opetussuunnitelman perusteiden yleisen osan, omia oppiaineitaan koskevat osat sekä hahmottavat laaja-alaisen osaamisen alueet kummassakin. He ymmärtävät opetussuunnitelman velvoittavuuden. Opetussuunnitelman tuntemus on osa myös koulunkäynninohjaajien ammattitaitoa. Koulunkäynninohjaajien tietämystä hyödynnetään esimerkiksi monikielisten oppilaiden opettamisessa ja kohtaamisessa. Monikielisten ohjaajien (koulunkäynninohjaajien) tekstitaito-osaamista päivitetään säännöllisesti. Koko henkilökunnan lisäkoulutusta pidetään tärkeänä ja tarvittaessa koulutukseen ohjataan. Mahdollisuuksien mukaan järjestetään yhteistä koulutusta koko opettajakunnalle.

Rehtori täydentää omaa ammatillista osaamistaan.

Rehtorit ovat heterogeeninen ryhmä eri-ikäisiä, erilaisista taustoista tulevia, erilaisilla paikkakunnilla ja erilaisissa kouluissa työskenteleviä ihmisiä, joilla on erilainen koulutustausta sekä opettajan että rehtorin kelpoisuuden osalta. Rehtori huolehtii omien tietojensa ja taitojensa ajantasaisuudesta läpi työuran. Erityisesti uransa alkuvaiheessa olevat rehtorit tarvitsevat tukea koulun toimintakulttuurin, pedagogisen johtamisen ja hallinnollisten tehtävien järjestämiseen sekä hallintaan, jotta koulun kehittämisen mahdollisuudet tulevat turvatuksi.

Koulussa on yhdessä määriteltyjä keinoja valvoa tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista.

Moninaisuuden kunnioittaminen ja ymmärtäminen ovat opetussuunnitelmiin kirjattuja ja siten opetusta velvoittavia tavoitteita. On tärkeää, että koulujen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmat laaditaan yhdessä oppilaiden ja henkilökunnan kanssa ja niiden käytännön toteuttamista seurataan. Monet koulussa laadittavat asiakirjat limittyvät toisiinsa, ja esimerkiksi kouluterveyskyselystä saatavia tietoja on mahdollista hyödyntää arvioitaessa tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista koulussa.

Oppimateriaalien hankinnasta tehdään läpinäkyvä prosessi.

Opetukseen mahdollistetaan ajantasaiset oppimateriaalit reunaehtojen puitteissa. Opettajat osallistuvat arvokeskusteluun materiaaleihin käytettävissä olevista resursseista ja niiden mahdollisesta käyttämisestä kyseisenä lukuvuotena. Oppimateriaalit valitaan ja hankitaan läpinäkyvästi. Oppimateriaalien tulee olla ajankohtaisia ja niiden pitää perustua alan uusimpaan tutkimukseen.

TUTKIMUKSEN MUKAAN

Hankkeessa toteutetun kyselyn perusteella enemmistö suomalaisen perusopetuksen rehtoreista suhtautui työssään myönteisesti kulttuurisesti responsiivisen koulun johtamisen piirteisiin. Opettajakyselyn perusteella havaittiin, etteivät kaikkien vastanneiden opettajien käsitykset moninaisuudesta koulussa tavoittaneet opetussuunnitelman perusteiden henkeä esimerkiksi laaja-alaisen osaamisen tavoitteen ”L2 Kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu” osalta. Koska Opetussuunnitelman perusteet ovat käytössä yleensä noin kymmenen vuotta, henkilökunnan tiedoista ja taidoista on syytä huolehtia muillakin keinoin. Käytännössä tämä tarkoittaa, että lisäkoulutusta pidetään koulussa tärkeänä, kouluttautumiseen kannustetaan ja tarvittaessa ohjataan koulutukseen tai ehdotetaan sopivaa koulutusta. Mahdollisuuksien mukaan yhteisen koulutuksen järjestäminen koko opettajainhuoneen väelle tukee koko henkilökunnan osaamista.

Myös rehtorin omien tietojen ja taitojen ajantasaisuudesta tulee huolehtia. Erityisesti huomiota herätti rehtorikyselyn tulos, että alle 40-vuotiaat rehtorit olivat kriittisimpiä kulttuurisesti responsiivisen koulun johtamisen piirteitä arvioidessaan. Myönteisyys näitä piirteitä kohtaan nousi rehtorin iän karttuessa tasaisesti. Yli 60-vuotiaista rehtoreista lähes kolme neljästä suhtautui keskimääräistä myönteisemmin kulttuurisesti responsiivisen koulun johtamisen piirteisiin, kun alle 40-vuotiaista heitä oli alle puolet. Alle 40-vuotiaista rehtoreista moni koki, ettei heillä ole juuri mitään keinoja valvoa tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumista koulussa.

Opettajakyselyssä useat opettajat kertoivat, että käytössä olevat oppimateriaalit ovat vanhentuneita. Opetukseen tulee mahdollistaa tuoreet, uusimpaan tutkimustietoon perustuvat oppikirjat ja -materiaalit. Opettajille voidaan antaa mahdollisuus vaikuttaa tähän tekemällä prosessista läpinäkyvä ja käymällä yhteinen arvokeskustelu käytettävissä olevista resursseista sekä niiden käytöstä.

SUOSITUKSET OPPIKIRJAILIJOILLE JA KUSTANTAJILLE

Kielitietoinen oppimateriaali ohjaa tunnistamaan monikielisyiden, tiedonalojen kielet ja kielen toiminnallisen luonteen.

Kielitietoinen oppimateriaali kiinnittää huomiota kielen rooliin myös muissa kuin kieliaineissa. Kieleen kiinnitetään jo nyt paljon huomiota, mutta se tulee nostaa erityisen tarkastelun kohteeksi eri oppiaineissa. Oppikirjojen valmistelussa kannattaa hyödyntää kielen asiantuntijoiden tietämystä lausuntokierroksilla kaikkien oppiaineiden kohdalla. Oppikirjoihin tai niiden lisämateriaaliin olisi hyvä sisällyttää sellaisia tehtäviä tai oppimiskokonaisuuksia, jossa voi hyödyntää eri kieliä. Oppimateriaaleissa voisi olla myös osia, joissa pohditaan alan vakiintuneita ilmauksia ja mietitään niiden eri käyttöympäristöjä ja merkityksen muutoksia aikojen kuluessa. Kielitietoisessa materiaalissa kiinnitetään huomiota kielelliseen moninaisuuteen ja eri kielille rakennettuihin statuksiin ja kategorioihin oppikirjoissa. Erityistä huomiota tulee kiinnittää Suomen monikielisyyteen ja suomalaisen yhteiskunnan vähemmistökieliin. Oppikirjoihin tulisi sisällyttää nykyistä runsaammin tehtäviä, joissa oppilas voi käyttää monikielisyyttään oppimisen apuna. Oppikirjat voivat siten olla mukana edistämässä monikielistä toimintaa luokassa.

Oppimateriaalilta ja opettajan oppailta odotetaan kielellistä oppimisen tukea.

Opettajilla on tarvetta täydentävälle materiaalille oppiaineen kielen opettamisesta. Erityisesti sanastot ovat opettajien toiveissa. Myös selkokielisen materiaalin tarve on suuri ja kysyntää on paljon. Tarvetta on erityisesti materiaaleille, joista olisi saatavilla sekä yleiskielinen että selkokielinen versio. Kun käännetään suomenkielisiä oppikirjoja ruotsiksi, on syytä kiinnittää huomiota käännöksen laatuun ja oikeakielisyyteen. Myös ruotsinkielisiin materiaaleihin tulisi olla saatavilla sanastot ja selkokieliset versiot.

Moninaisuuden näkyminen oppikirjoissa ja -materiaaleissa tavoittaa eletyn todellisuuden ja tukee koulun opetusta ja kasvatusta.

Oppilaan identiteetin rakentumista tukeva oppimateriaali tarjoaa monia representaatioita, eli se esittää monipuolisesti katsomuksia, uskonnottomuutta, kulttuurisia ryhmiä ja lisäksi näiden sisäistä moninaisuutta. Soveltuvissa kohdin oppimateriaalit tarjoavat yhtenä näkökulmana eletyn uskonnon, katsomuksen tai kulttuurin todellisuutta ja arkipäiväisyyttä – esimerkiksi kuvituksessa, esimerkeissä ja kertomuksissa.

Oletuslukijan laajuus mahdollistaa kaikkien kokemuksen kouluun kuulumisesta.

Oppimateriaaleja laadittaessa kannattaisi kiinnittää huomiota siihen, miten esimerkiksi eri ryhmiä kuvataan ja määritellään sekä suhteutetaan toisiinsa. Myös tehtävänannoissa tulisi miettiä, miten ne voidaan muotoilla niin, ettei niillä jätetä ulkopuolelle osaa oppilaista kirjoittamalla niihin oletetuksi lukijaksi vaikkapa suomen kieltä puhuva ja taustaltaan kantasuomalainen henkilö. Koska oppikirjat ovat tutkimuksen mukaan opettajien eniten käyttämä oppimateriaali, niillä voi olla merkittävä vaikutus siihen, millainen kuva oppilaille piirtyy esimerkiksi suomalaisuudesta ja siitä, kuka voi olla suomalainen.

Kriittinen ja problematisoiva ote on mahdollista yhdistää pedagogiseen esitystapaan.

Monissa oppikirjoissa jo käsitelläänkin kieltä, kulttuuria ja katsomuksia monista eri näkökulmista, mutta vielä kaivataan lisää kriittistä, analyttistä ja pohtivaa otetta näiden käsitteiden esittelyyn ja käsittelyyn. Nykyisissä oppikirjoissa esimerkiksi kulttuurin käsitettä tarkastellaan kriittisesti ja problematisoiden silloin, kun se on tarkastelun fokuksessa, mutta kun se ei ole fokuksessa, käsitettä saatetaan käyttää kriitikittömästi ja vanhentuneita käyttötapoja mukailen. Oppikirjoja laadittaessa tulisi siis kiinnittää erityistä huomiota siihen, että monipuolinen ja kriittinen käsitteiden esittely- ja käyttötapa säilytetään johdonmukaisesti läpi materiaalin. Peruskoulussa pedagoginen lähestymistapa aiheisiin saattaa usein tarkoittaa yhden näkökulman esittämistä itsestään selvänä. Useisiin näkökulmiin johdettava oppimateriaali tukee sekä oppilaita että opettajia.

TUTKIMUKSEN MUKAAN

Kyselyyn vastanneet oppikirjojen tekijät huomioivat ensinnäkin representaatioiden merkityksen: vastauksissa nostettiin esiin esimerkkihenkilöt mahdollisina samastumiskohteina erilaisille lukijoille. Vastaajat kertoivat kiinnostavansa huomiota etenkin kuvitukseen. Oletuslukijaksi vastaajat ilmoittivat yleisesti ikäryhmän edustajan, kuten yläkouluikäisen nuoren. Moninaisuus merkitsi vastaajille erilaisia asioita, kulttuuri-, katsomus- ja kieli-tietoisuuden lisäksi esimerkiksi sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja kestäväää elämäntapaa. Erityisesti sukupuolten moninaisuus nousi moninaisuuden huomioimisen yhteydessä esiin. Opetussuunnitelman ohjaava vaikutus ja oppiaineen reunaehdot ylipäänsä tiedostettiin. Kysyttäessä, mihin osa-alueeseen vastaaja tarvitsisi lisäkoulutusta, kieltä koskeva osaaminen nousi esiin.

HELSINGIN YLIOPISTO

Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoinen perusopetus KUPERA

www.helsinki.fi/kupera

